

Halland och Blekinge”, ”Samre Romer och Håxo” till det avslutande ”En stormakt går under”. Material till denna sammansättning har författaren hämtat från populärvetenskapliga, litterära, lokalhistoriska samt professionella historikers framställningar.

Författarens ambition har varit att ställa samman upptor och göra dem överblickbara och därmed skall en upptorisk svensk tradition tråda fram. Något outhärligt ställe sedan denna tradition mot en tänkt bild av ett senare svenskt fredligt folk. Sammanslagna i ett sammanhang skall något förbiserat eller tidigare oklart sammanhang framträda.

Med den metod som författaren använder blir det onekliga många upptor som kan tillskrivas svenskarna under denna period. Många av upptoren som redovisas är nog också okända för de flesta läsare. De upptor som behandlas får olika utrymme till sitt förtogande, vissa upptor ägnas en sida medan ett enskilt upptor som Dackeupptoret ägnas fyra sidor och större rematiseringar som avsnitter om snapphanna får sexton sidor av utrymme. De kända och mer omskrivna upptoren får ett större utrymme och de mer okända och mindre omskrivna får ett mindre utrymme. När det gäller den karolinska tiden, som är av speciellt intresse för denna läsarens, får den lite utrymme i denna volym, möjligen kommer det mer i nästa. Proteserna mot utskrivningar under de första åren av 1700-talet får exempelvis en mycket kort och rapodisk återgivning.

Mats Adolfsson: *Fogdemakt och bonderevade, 1500–1718*, Natur och Kultur 2007. 316 s.

Fogdemakt och bonderevade är andra delen i en trilogi om svenska upptor. Denna andra volym som recenseras här behandlar åren 1500–1718. Författarens ambition är att lyfta fram den tid av 200 år ”då Sverige förvandlades från ett upptoriskt rike till en krossad och utblottad före detta stormakt”.

Inledningsvis presenterar författaren hur han använt begreppet upptor i både denna volym och den första. Begreppet får en myckert vid tolkning, som innefattar de regelrätta upptor som förekommit, förerrådsvis i det svenska riket, men även upptor i de tidigare östtändska provinserna och i kolonierna. Men här återfinns också sammansväjningar, planerade kupp försök, folkliga upptor och även det författarens benämner som en ”hysteri”, nämligen häxprocesserna.

Upplägget är i huvudsak kronologiskt, men de redovisade upptoren är sedan samlade i tjuo tematiserade underavdelningar med titlar som ”Hur upptor och förtryck tog död på unionen” överrubriker som ”Gustav Eriksson – en av flera befriare”, ”Snapphanar i Skåne

om vi rörde oss i 1800-talets nationalstater där människor hade en självklar relation till en homogen nation. Uppptorismakare och invånare i Småland värderas olika, eller deras agerande får sin förklaring, i förhållande till nationella känslor eller bryt på nationella känslor. Smålämnningarna ”var ännu inte svenskar i själ och hjärta”, konstateras om Gustav Vasa värdningar och de talningar som Gustav Vasa värdning sig till var inte lika lokalpatroniska som andra, de hade påverkats av ”nationalistiska argument” ända sedan 1400-talet, för att nämna några exempel. Så har ofta en äldre historisk litteratur fogat in berättelserna i en nationell tankefigur. Utifrån dagens forskning är det dock ganska kontroversiellt att påföra 1400- och 1500-talets människor denna typ av nationella känslor.

Författarens värderingar av olika furstarnas personliga egenskaper, som tillmätts betydelse för deras agerande i olika krisituationer känns också som ett problematiskt förhållningsstätt, även om det bara skymtar fram på några ställen. Frågan är vilket förklaringsvärde vi kan tillmäta omdömen som: Kristian var grym, Fredrik var fredligare och lugnare, Gustav Vasa var praktisk och sparsam, Erik var våldsam, misshandelsam och praktisktänkande. Denna typ av förklaringar blir ofta problematiska att föra i hamn och det är lätt att falla för olika tendentiösa skildringar som vill framställa en furste i bra eller dålig dager.

När det gäller det urval av texter som ligger till grund för sammansättningen skulle alternativ och kompletteringar kunna diskuteras för några avsnitt. Exempelvis finns idag en omfattande forskningslitteratur om förhållandena i de gamla östtändska provinserna Skåne, Halland, Gotland och Blekinge som skulle ha medfört att proteser och upptor fått en annan framtoning. Författaren använder exempelvis beräkningen ”bonderevade” för de överenskommet som etablerades av invånarna vid den dansk-svenska gränsen. Denna beräkning har av de flesta forskare ersatts med beräkningen ”gränstredet” för att därmed lyfta fram en senare tids forskning som visat att det ofta fanns fler och ekonomiskt starkare aktörer bakom dessa överenskommet. Bytet av beräkning visar alltså på ett förändrat forskningsläge.

Häxprocesserna, exempelvis i Dalarna under 1600-talet, har fått en ordentlig genomlysning i forskningslitteraturen. Slutsaeterna i denna

forskning korresponderar inte alltid med de som författaren får fram. Här har valet av undelag, den litteratur som författaren utgått från, spelat en roll för framställningen.

Titeln använder att det finns en tematik som löper genom boken där fogdemakt ställs mot en bonderevade och baksideexten ansluter till en likartad tematik: på de svenska slottren och adelsgårdarna sät missnöjda män och konspirerade för att få mer makt. I de enkla stugorna drömde bondefamiljerna om återvisa och bättre fögdar.

Den metod som används för att belysa tematiken, där så olika former av upptor och proteser förs samman under ett begrepp, gör dock att det är svårt att hana fög för ett sådant genomgående tema. Uppptoren hade olika karaktär, drens av olika motiv och allianserna mellan olika grupperingar var mångskiftande. Det är också tveksamt att beteckna allt som upptor. Uppptor var en allvarlig anklagelse och legitimerade brutala motreaktioner. Under den epok som undersökts användes exempelvis också beteckningar som fejd eller fejdärt eller ett buller för att tyranisera en konflikt och därmed erbjuda andra utvägar än en upptorppning till ett upptor.

Karl Bergman